CZU: 81’25-051:004.8 https://doi.org/10.59295/teia2025.25

DE LA OMUL-AUTOMAT LA TRANSLATORUL-AUTOMAT: LIMITELE SENSIBILITĂŢII ÎN ERA INTELIGENŢEI ARTIFICIALE

Cristina GROSSU-CHIRIAC

Universitatea de Stat din Moldova

ORCID ID: 0000-0001-9719-9922

Dezvoltarea accelerată a inteligenței artificiale și extinderea algoritmizării readuc în prim-plan întrebarea fundamentală privind definirea umanului în contextul în care automatul devine tot mai funcțional și convingător. Articolul susține că această dilemă nu a apărut brusc în epoca contemporană, ci își are rădăcinile într-un imaginar mai vechi, anticipat simbolic de literatura europeană a secolului al XIX-lea. Au fost luate drept exemplu două texte literare relevante în acest context. Figurile păpușii Olimpia din Omul de nisip de E.T.A. Hoffmann și ale androidului Hadaly din romanul Eva viitoare de Villiers de l’Isle-Adam marchează trecerea de la perceperea automatului ca anomalie patologică la legitimarea sa ca soluție tehnologică deliberată. Figurile automat și atitudinea față de ele prefigurează mutații antropologice și axiologice comparabile cu cele generate astăzi de inteligența artificială. Aceste mutații nu rămân însă la nivelul imaginarului literar, ci se reflectă actualmente în diverse domenii profesionale, inclusiv în profesii cognitive și creative.

În acest cadru, profesia de traducător și interpret este și ea profund afectată. Deși instrumentele de traducere asistată sporesc eficiența, rapiditatea traducerii, standardizarea, etc. ele se dovedesc insuficiente în domenii precum literatura, filosofia, științele sociale sau dreptul, unde sensibilitatea interpretativă, asumarea responsabilității și judecata contextuală sunt esențiale. Traducătorul uman nu este amenințat cu dispariția, ci cu necesitatea redefinirii rolului său, într-o cooperare între performanța tehnică și supravegherea umană.

Prin aceste exemple, literatura confirmă funcția artei ca „sistem de alarmă timpurie”, anticipând atât performanțele, cât și limitele inteligenței artificiale contemporane.

Cuvinte-cheie: *automat, om-automat, păpușă, industrializare, algoritmizare, automatizare, inteligență artificială, translator, sensibilitate*

FROM THE AUTOMATIC MAN TO THE AUTOMATIC TRANSLATOR: THE LIMITS OF SENSITIVITY IN THE AGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

The accelerated development of artificial intelligence and the expansion of algorithm-based methods have brought back to the forefront a fundamental question concerning the definition of the human, at a time when automaton is becoming increasingly functional and convincing. This article argues that this dilemma is not exclusively contemporary but has its roots in an older cultural imaginary anticipated by nineteenth-century European literature. Two literary works serve as representative examples. The figure of the doll Olympia in The Sandman by E. T. A. Hoffmann and the android Hadaly in Villiers de l’Isle-Adam’s The Future Eve mark a shift from viewing the automaton as a pathological anomaly to legitimising it as a deliberate technological construct, prefiguring anthropological and axiological transformations comparable to those produced today by artificial intelligence.

Such transformations are no longer confined to the literary imaginary, but find concrete expression in various professional domains, including cognitive and creative fields.

Within this framework, the profession of the translator is also profoundly affected. While computer-assisted translation tools enhance efficiency, speed, and standardization, they remain insufficient in areas such as literature, philosophy, the social sciences, or law, where interpretative sensitivity, contextual judgement, and responsibility are indispensable. Rather than facing obsolescence, the human translator is confronted with the need to redefine their role through cooperation between technical performance and human oversight.

Through these examples, literature confirms the function of art as an "distant early warning system", anticipating both the capabilities and the limitations of contemporary artificial intelligence.

Keywords: *automaton, automatic-man, doll, industrialization, algorithmization, automation, artificial intelligence, translator, sensitivity*

În ultimele decenii, îndeosebi în ultimii ani, dezvoltarea în ritm foarte accelerat a inteligenței artificiale și extinderea algoritmizării în aproape toate domeniile vieții au readus în prim-plan o întrebare mai veche care macină omenirea: ce anume definește umanul atunci când înlocuirea omului, prin roboți, automate sau algoritmi, devine funcțională și convingătoare? Unde este limita până la care poate ajunge automatul? Sunt întrebări relevante și actuale pentru foarte multe domenii ale activității umane – începând de la mici sarcini tehnice și ajungând până la sfera complexă a creativității. Or, departe de a fi o problemă exclusiv tehnologică, relația între om și automat are o genealogie literară profundă și se înscrie într-o tradiție de reflecție care precedă cu mult epoca tehnologiilor moderne. Primele neliniști consistente, dar nu sporadice, pot fi reperate în secolul al XIX-lea, perioadă în care literatura europeană elaborează, cu o remarcabilă intuiție critică, figura omului-automat. Scriitorii prefigurează neliniștea și temerile umane legate de mecanizare, industrializare, standardizare, precum și frica de a pierde autonomia și sensibilitatea umană.

În secolul al XIX-lea civilizația umană se confruntă cu un val de mecanizare și industrializare fără precedent. Omul începe să fie perceput nu ca individ, ci ca o funcție concretă, ca o piesă standardizabilă, fără personalitate, ușor de substituit cu mașini și utilaje, care îl pot înlocui cu mai multă precizie. Cunoaștem din istorie, și din literatură, printre altele, cazurile răsunătoare ale revoltelor țesătorilor din Silezia (1844), înăbușite sângeros, declanșate de faptul că țesătorii au fost substituiți tot mai mult de războaie automatizate de țesut. Aceasta a dus nu numai la marginalizarea și deprecierea meseriei respective, dar și la degradarea condițiilor de supraviețuire a acestor oameni. O soartă similară au avut-o multe alte profesii meșteșugărești, în care utilajele dau dovadă de un avantaj insurmontabil pentru om. În zilele noastre fenomenul înlocuirii omului prin mașină a luat turații maxime, așa încât afectează deja și profesiile cognitive și pe cele creative [1].

În acest context, literatura universală a avut niște intuiții remarcabile, surprinzând anticipat efectele omului automat asupra subiectului uman și modului său de autodefinire. Printre scriitorii care au „prezis" în mod pregnant angoasele legate de substituirea omului prin mașină/automat se numără E.T.A. Hoffmann, E.A. Poe, Villiers de l'Isle-Adam, K. Čapek și alții.

Unul dintre textele literare pe care am putea să le considerăm fondatoare ale acestei genealogii este nuvela „Omul de nisip” („Der Sandmann”) a scriitorului romantic german Ernst Theodor Amadeus Hoffmann (1776-1822). Fiind publicată pentru prima dată în anul 1816 la Berlin, în ciclul „Povestiri nocturne” („Nachtstücke”), nuvela a fost inclusă ulterior în operele alese ale lui Hoffmann, devenind unul dintre textele canonice ale romantismului german. În ultimii ani, în contextul dezvoltării inteligenței artificiale, al apariției și perfecționării roboților, textul capătă o relevanță sporită, întrucât abordează teme legate de automat, percepția acestuia, alienare, neliniște – concepte esențiale pentru dezbaterile moderne despre uman și formele de simulare ale acestuia. Pe lângă faptul că este un text literar ancorat în canon, „Omul de nisip” este inclus în repertorii actuale, în 2025 și 2026 fiind propus, de exemplu, și într-o „producție scenică (...) în realitate virtuală” [2].

În nuvela lui E.T.A. Hoffmann, protagonistul, un tânăr pe nume Nathanael, se îndrăgostește obsesiv de Olimpia, o păpușă-automat creată de profesorul Spalanzani, în cadrul experimentelor sale de peste 20 de ani. Mai întâi o vede pe geam, căci ea „locuia” în casa de vizavi. Nathanael o urmărește zile întregi, fiind și el uneori mirat de ce Olimpia stă toată ziua în casă, așezată la o masă, fără să se miște ore în șir. După ce își cumpără o lunetă, îi observă chiar și privirea cam fixă și moartă, dar toate astea nu-l împiedică să se îndrăgostească de ea. Profesorul Spalanzani o scoate în lume pe Olimpia, ca să cânte la pian și să danseze, astfel Nathanael are ocazia să vadă cum se mișcă și cum se comportă, o dată la bal Nathanael chiar o invită la dans. Olimpia devine pentru el o adevărată obsesie.

Se poate constata că în această nuvelă relația între Nathanael și Olimpia este prezentată ca fiind una involuntară, mai degrabă un produs al proiecțiilor patologice ale protagonistului, nicidecum o relație autentică între două subiecte. Or, nu numai creatorul păpușii, dar și celelalte personaje, cu excepția doar a lui Nathanael, știu și înțeleg că Olimpia nu este un om adevărat, ci o păpușă, un automat. Toți cei din jur o percep în mod corespunzător, luându-l în derâdere pe Nathanael pentru atitudinea și comportamentul său ciudat și neadecvat față de ea. Astfel, autorul prezintă „relația” cu automatul ca pe o deviere de la normalitate, ca pe o eroare perceptivă a personajului, normalitate fiind atitudinea detașată și ludică față de automat, cu titlu de curiozitate sau pură distracție, lipsită de investiție afectivă. Nathanael o preferă pe Olimpia unei femei reale, pentru că o consideră mai „autentică”, mai „adevărată”. Asistăm la inversarea percepției protagonistului. Având în vedere caracterul, poetica și stilul autorului german, este ușor de reperat ironia subtilă față de această „perfecțiune” a automatului. Căci Olimpia este docilă, nu vorbește decât câteva cuvinte bine programate, clipește afirmativ, privește cu admirație interlocutorul, nu se opune, nu contrazice, nu exprimă vreo voință proprie, nu face greșeli etc., respectiv se pliază pe dorințele iluzorii și proiecțiile masculine ale lui Nathanael, spre deosebire de reala Klara, care îi spune adevărul, îi mai critică poeziile. Ba mai mult, atunci când Klara îi spune să dea poeziile pe foc, considerându-le neserioase, Nathanael se supără și o numește „Automat blestemat și fără viața” [3, p. 150].

Așadar, în nuvela „Omul de nisip” avem o păpușă-automat rezultată dintr-un experiment al unui profesor, de care se îndrăgostește un personaj cu percepție distorsionată, investind automatul cu statut de iubită autentică și ideală. Relația om-automat ne este

prezentată în acest text, totuși, ca un fenomen survenit „din eroare” umană. În „relația” lui Nathanael cu Olimpia sunt abordate teme precum percepția distorsionată, alienarea, aspectele obscure ale minții umane, care culminează în cele din urmă în raportul dintre om și automatul confundat cu un om.

Un alt text literar relevant pentru tema abordată, apărut spre sfârșitul secolului al XIX-lea, este romanul simbolist „Eva viitoare” („L'Ève future”), publicat în 1886, al scriitorului francez Auguste Villiers de l'Isle-Adam (Jean-Marie-Mathias-Philippe-Auguste de Villiers de L'Isle-Adam, 1838-1889). Este relatată povestea inventatorului fictiv Thomas Edison care creează pentru prietenul său, contele Ewald, o femeie artificială cu numele Hadaly. Ewald se îndrăgostise iremediabil de o femeie foarte frumoasă – Alicia Clary. Totuși, descoperi în scurt timp o problemă majoră – aspectul exterior al iubitei sale Alicia, de o frumusețe rară, îi părea incompatibil cu structura ei morală și spirituală, ceea ce îi provocă o acută disonanță și, în consecință, o decepție profundă. Așadar, Edison va face un pact cu Ewald și îi va crea prin „transsubstanțiere” [4, Cartea a 2-a, cap. 1] o Alicie armonioasă, eliberată de mediocritatea sufletului ei, conform așteptărilor lui Ewald – o femeie ideală care să aibă exteriorul Aliciei, dar să fie programată fără „neajunsurile” femeii reale, pentru a asigura o relație armonioasă și fără conflicte. Edison îl avertizează pe prietenul că Hadaly nu este o ființă vie [4, Cartea a 2-a, cap. 3], ci o creație artificială, o „entitate magnéto-electrică” [4, Cartea a 2-a, cap. 4]. Chiar dacă inițial contele are multe rezerve cu privire la trăsăturile păpușii și reușita demersului, reproșând că „o asemenea creatură n-ar fi niciodată decât o păpușă insensibilă și lipsită de inteligență”, creatorul îl atenționează: „aveți grijă ca, punând-o alături de modelul ei și ascultându-le pe amândouă, să nu vi se pară tocmai cea vie o păpușă” [4, Cartea a 2-a, cap. 5].

Romancierul francez cunoștea nuvela lui Hoffmann, întrucât folosește un citat din ea drept motto la capitolul 2 din cartea 1 a romanului [4, Cartea a 2-a, cap. 2]. Așadar, romanul francez, intrând într-un dialog cu viziunea prezentată în nuvela lui Hoffmann, propune o perspectivă distinctă a automatului, feminin și de data aceasta, dar adaugă aspecte legate de criza simbolică a subiectului modern, ideea de progres și perfecțiune tehnologică raportată la imperfecțiunea umană. Dacă la Hoffmann păpușa mecanică Olimpia funcționează ca un produs al proiecțiilor patologice ale subiectului masculin, manifestate în mod involuntar, atunci la Villiers androida Hadaly devine rezultatul unui proiect conștient, legitimat de dezvoltarea științifică și de ideologia progresului tehnic – păpușa magneto-electrică Hadaly este creată la comanda „clientului”, în mod deliberat, conform cerințelor sale, pentru a înlocui neajunsurile concrete ale partenerei reale. Or, automatul în acest caz nu mai apare în firul narativ, pe de o parte, ca rezultat al unor experimente, iar pe de altă parte, ca o eroare de percepție a unui subiect cu probleme, ci este produs intenționat, cu precizie tehnologică, cu rol de soluție tehnică, pentru a face posibilă o relație fără conflicte și fără riscuri. Este viziunea unei soluții tehnice la eșecurile relațiilor și comunicării inter-umane, în special în relațiile de cuplu.

Așadar, la o distanță de aproximativ șapte decenii, textul scriitorului francez trece la o nouă etapă în reflecția asupra relației om-automat, anume la ideea creării intenționate a unui automat complex, înzestrat cu funcții precise și bine definite, conceput pentru a răspunde eficient unor necesități practice concrete ale omului. Mai mult decât atât, dacă la Hoffmann păpușa Olimpia doar în mintea lui Nathanael este mai „adevărată” decât oa-

menii, atunci la scriitorul francez se manifestă pregnant o altă idee foarte actuală pentru zilele noastre – automatul nu este doar un substitut util al omului, ci, în anumite privințe, se dovedește capabil să-și îndeplinească funcțiile mai bine decât modelul său uman. Hadaly este perfectă nu doar în mintea contelui. Dacă Olimpia satisface necesitățile lui Nathanael mai mult prin inacțiune – prin tăcere, pasivitate și semnale necondiționate de admirație, atunci păpușa Hadaly este mai avansată, ea este ca o ființă umană, având și inteligență și spiritualitate, dând dovadă de coerență, predictibilitate și fiind chiar „optimizată" și din punct de vedere afectiv, înlăturând pericolul sensibilității spontane, reacției imprevizibile, al alterității.

Literatura europeană din secolul al XIX-lea, doar prin aceste două texte menționate, anticipează astfel una dintre premisele centrale ale inteligenței artificiale contemporane: deplasarea valorii de la autenticitate către predictibilitate, eficiență, performanță, respectiv, către cât mai mulți indicatori măsurabili, sisteme automatizate, algoritmizare. Dacă acestea sunt valorile apreciate, atunci ajungem în momentul când se pun sub semnul întrebării criteriile tradiționale ale superiorității omului asupra propriei creații. Textele literare menționate prefigurează apariția inteligenței artificiale și oferă modele simbolice pentru înțelegerea dorinței continue a omului de a „funcționa", de a optimiza, de a elimina imprevizibilul, de a înlătura conflictul și riscurile prin precizie tehnică. Și toate acestea nu numai în domeniile legate de muncă și producere, ci și în domenii afective, de comunicare, de creație etc. La un moment dat automatul devine periculos pentru om, și anume în momentul când este confundat cu acesta, dă dovadă de mai multă competență și eficiență decât omul însuși, cu riscul ulterior de a-l substitui, de a-l face să se simtă inutil, de prisos, iar apoi și de a-l controla.

În prezent, ascensiunea inteligenței artificiale cuprinde tot mai multe arii de activitate și tot mai multe profesii, inclusiv cognitive și creative, care riscă să dispară în scurt timp sau, în cel mai bun caz, să se adapteze, aidoma profesiilor meșteșugărești din secolul al XIX-lea. Conform unor opinii optimiste, în anul 2026, IA va depăși inteligența umană în orice sarcină cognitivă, în timp ce vocile mai rezervate oricum admit acest fapt, doar că rezervă un termen mai mare – vreo 5-10 ani. Dincolo de aceste speculații, este cert faptul că IA nu poate fi oprită în evoluția sa fulminantă și „ar putea schimba nu doar cursul istoriei speciei noastre, ci al evoluției tuturor formelor de viață." [p. 18]

Revenind la tema conferinței, și profesia de interpret și translator, este, în această dinamică, afectată de ascensiunea IA. Totodată interpreții și translatorii beneficiază, fără îndoială, de instrumentele de traducere asistată sub aspectul facilitării muncii, reducerii timpului pentru realizarea traducerii, precizării mai rapide a unor termeni și formulări, corecturii ortografice, gramaticale și sintactice, unei standardizări și performanțe mai înalte etc. Într-adevăr, în prezent sunt multe situații când este suficientă traducerea automată, mai ales în cazurile când detaliile și nuanțele nu contează. Totuși, există domenii precum literatura, filosofia, sociologia, istoria ș.a. unde intervenția sensibilității umane, care sesizează sensul implicit, ambiguitatea, pauza, ironia, sarcasmul, coloritul local și alte aspecte, este esențială. În asemenea contexte, responsabilitatea culturală a traducătorului devine decisivă, depășind cu mult nivelul unei simple corectitudini formale. Evidentă este această limită și în cazul traducerilor din domeniul juridic, unde automatul nu are credibilitate, nu poate prelua responsabilitatea celor afirmate sau scrise, nu poate

semna și nu poate fi tras la răspundere, oricât de perfect ar „executa” sarcinile [5]. În acest context, traducătorul uman se confruntă nu atât cu riscul dispariției, cât cu necesitatea redefinirii propriei profesii. Sensibilitatea interpretativă, asumarea erorii și responsabilitatea culturală nu pot fi, cel puțin deocamdată, delegate unui automat, indiferent de performanțele sale funcționale. Astfel, traducerea va deveni și ea un domeniu în care eficiența tehnică va coopera cu judecata și supravegherea umană.

Așadar, automatizarea sau algoritmizarea nu au apărut brusc, ci constituie manifestarea tehnologică a unui imaginar mai vechi. Automatul feminin din secolul al XIX-lea poate fi interpretat ca prefigurare simbolică a subiectului algoritmic actual: construit ca entitate impecabilă, optimizată și controlabilă, în opoziție cu omul real, sensibil, cu neajunsurile și greșelile sale, așadar „defectuos”, contradictoriu, imprevizibil și greu de controlat.

Cu ajutorul acestor opere literare reconfirmăm ideea că arta, respectiv și literatura, funcționează ca „un sistem de alarmă timpurie” [7, p. 30], citându-l pe filosoful canadian Marschall McLuhan. Artiștii presimt/intuiesc noile tehnologii și marile schimbări sociale cu mult timp înainte de manifestarea lor concretă, exprimându-le într-un mod care poate părea straniu și fantastic la prima vedere, dar care dezvăluie tendințele viitoare iminente. Astfel, automatul ca personaj literar, impresionant prin precizie și predictibilitate, dar lipsit de judecată și responsabilitate, anticipează în mod simptomatic performanțele și limitele inteligenței artificiale contemporane.

Referințe bibliografice:

1. ERICKSON, K. AI and work in the creative industries: digital continuity or discontinuity? *Creative Industries Journal*, 1–21, 2024. [Accesat la 20.01.2026]. Disponibil: https://doi.org/10.1080/17510694.2024.2421135
2. Castelul Neuenbürg. Toate evenimentele. E.T.A. Hoffmann: Omul cu nisip. [Accesat la 20.01.2026]. Disponibil: https://www.schloss-neuenbuerg.de/ro/veranstaltungen/der-sandmann/
3. HOFFMANN, E.T.A. *Der Sandmann* (Omul de nisip)//Hoffmann, E.T.A. *Märchen und Erzählungen.* Berlin und Weimar: Aufbau Verlag, 1975, p.131-166.
4. Villiers de l’Isle-Adam, Auguste. L’Eve future. [Accesat la 20.01.2026]. Disponibil: https://www.gutenberg.org/cache/epub/26681/pg26681-images.html (text integral original online).
5. MONEUS, Ahmed Mohammed. SAHARI, Yousef. Artificial intelligence and human translation: A contrastive study based on legal texts. [Accesat la 20.01.2026]. Disponibil: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2405844024041379
6. HARRARI, Y.N. *Nexus*. *Scurtă istorie a rețelelor informaționale din epoca de piatră până la IA*. Iași: Polirom, 2024. 486 p.
7. McLUHAN, Marshall. *Să înțelegem media: extensiile omului*. București: Curtea Veche Publishing, 2011. 450 p.